

РОЗВИТОК ПРОФЕСІЙНОЇ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (XVIII – XIX СТ.)

Марина НАЗАРЕНКО (Кіровоград)

Стаття висвітлює історичний аспект проблеми професійної підготовки вчителів музики. Узагальнюється набутий у цій галузі науково-методичний та практичний досвід, проводиться критичний аналіз форм і методів фахового навчання педагогів-музикантів у провідних вітчизняних навчальних закладах XVIII – XIX століть.

Статья освещает исторический аспект проблемы профессиональной подготовки учителей музыки. Обобщается приобретённый в этой области научно-методический и практический опыт, проводится критический анализ форм и методов специального обучения педагогов-музыкантов в передовых отечественных учебных заведениях XVIII – XIX веков.

Ключові слова: вчитель музики, музична освіта, професійна підготовка.

Удосконалення системи фахової підготовки сучасного вчителя музики можливе тільки на основі вивчення основних закономірностей та механізму функціонування цієї системи, критичного аналізу накопиченого в цій галузі науково-методичного та практичного досвіду, впровадження нових форм і методів навчання, що відповідають вимогам сьогодення.

Важливі аспекти становлення і розвитку національної мистецької освіти, а також загальної та професійної розкрито у дослідженнях Л. Масол, С. Мельничука, Н. Миропольської, О. Олексюк,

О. Рудницької, В. Черкасова, О. Щолокової та інших. Різні аспекти фахової підготовки вчителів музики досліджувались вітчизняними вченими: система професійної підготовки вчителів співів (О. Апраксіна), розвиток хорового мистецтва та диригентсько-хорової освіти (Д. Локшин, К. Нікольська-Береговська, Т. Смирнова), вокально-хорова й методична підготовка (Т. Пляченко), розвиток фортепіанної педагогіки і виконавства (Л. Гусейнова, Г. Ципін) та ін.

Метою статті є висвітлення основних напрямів розвитку музичної освіти в Україні XVIII – XIX ст., аналіз системи професійної підготовки вчителів музики у вітчизняних навчальних закладах і виявлення позитивних тенденцій даного виду фахового навчання.

Виклад основного матеріалу. Перший етап розвитку музичної освіти в Україні був пов'язаний з викладанням музики й співу в численних братських школах і колегіумах. З документів XVII – XVIII століть випливає, що музика незмінно фігурувала в статутах братських шкіл в одному ряду з іншими основними науками. У другій половині XVII – на початку XVIII століть потреба в кадрах кваліфікованих співаків та інструменталістів, які Україна готувала також і для Росії, зросла (слід зазначити, що Україна в той час була частиною Російської Імперії). Задовольнити ці потреби могла тільки організація спеціальної музичної освіти. Проте ще довгий час основним осередком підготовки музичних кадрів залишалися колегіуми й особливо Київська академія, яка у 1701р. грамотою Петра I була затверджена як „Академия для наук свободных”. Музика входила до складу основних дисциплін в академії, і протягом певного часу іспити з музичних предметів були обов'язковими для випускників старших класів.

Наприкінці XVIII – початку XIX століть у Київській академії спостерігається тенденція до професіоналізації навчання музики. Відкриваються класи „нотного ірмологійного співу” та інструментальної музики. У нотному класі, який відкрився в 1790 р., вивчали піснеспіви церковного вжитку, а також ірмологіони. Заняття відбувалися двічі на тиждень по три години. Цей клас існував до 1819 р., коли „Академию для наук свободных” було реорганізовано у „Духовну академію” та семінарію.

Гра на музичних інструментах лише допускалася, але не заохочувалася: в інструкції ректора Рафаїла Заборовського (1734 р.) є пункт про те, що студентам дозволяється інколи пограти „на пристойних для студента інструментах, щоб не залишатися завжди у напруженому стані” [1, 382]. Отже, роль Київської академії у підготовці кадрів музикантів-виконавців, педагогів-теоретиків і навіть композиторів була дуже істотною протягом XVII – XVIII століть.

Розвиток вітчизняної хорової культури, поширення в Україні і в Росії складних форм партесного багатоголосся вимагали підвищення рівня як теоретичної, так і виконавської майстерності музикантів. Тому практика висувала питання про необхідність організації спеціальної підготовки митців. Перші кроки в цьому напрямку було здійснено в 30-і роки XVIII століття, коли були відкриті Глухівська школа з підготовки співаків для Придворної капели (1739 р.), музична академія в Кременчуці (1788 р.), вокальні, інструментальні й „нотні класи” у Харкові та Києві (1799 р.). Такі форми навчання, як нотні класи, були прообразами спеціальних музичних шкіл.

Глухівська школа, де учні навчалися співу та гри на музичних інструментах, проіснувала кілька десятків років (згодом її було приєднано до Придворної співацької капели в Петербурзі). Вона відіграла велику роль у підготовці музичних кадрів. Серед її вихованців були й композитори, зокрема, тут починав вчитися Д. Бортнянський.

У середині 60-х років XVIII століття одним з нових центрів музичної освіти став Харків. Там у 1765 р. при колегіумі відкрили „додаткові класи”, в одному з яких вивчалось і музичне мистецтво [3, 532].

На початку XIX століття зароджуються нові форми музичної освіти, пов'язані з відкриттям в Україні перших університетів. Велику роль у розвитку музичної освіти в Україні відіграв Харківський університет, заснований 1805 року. Тут студенти за бажанням могли навчатися музики, особливо на факультеті „красних мистецтв”. У штаті педагогів були музиканти: теоретики, композитори. Видатними музичними педагогами Харківського університету в першій половині XIX століття були А. Барсицький, І. Вітковський (учень Й. Гайдна), Л. Лозицький, Я. Зенкевич, та ін. Вони навчали студентів гри на фортепіано або на оркестрових інструментах. Заняття відбувалися двічі на тиждень. Музичний клас діяв безперервно понад півстоліття, а його учні наближалися за рівнем майстерності до професійних музикантів.

У деяких навчальних закладах музика поряд з гімнастикою і танцями була позакласним заняттям. Так було, наприклад, у Полтавському кадетському корпусі, де діяли два церковних хори. Значну роль відігравали приватні вчителі. Дехто з професійних музикантів відкривав навіть приватні музичні школи, наприклад: у Харкові Ілля Кон (1818) і Матвій Гердичко (1839). Обидві ці школи призначалися для навчання чи вдосконалення гри на оркестрових інструментах хлопчиків-кріпаків.

Отже, у першій половині XIX століття музичне навчання та виховання здійснювалось у спеціальних музично-співацьких школах, на уроках музики в загальноосвітніх навчальних закладах (гімназіях,

пансіонах тощо), на заняттях у приватних вчителів. Своєрідним явищем того часу були роз'їзні вчителі музики.

На Західній Україні та в Закарпатті в цей час навчання музики проводилося здебільшого при церковних хорах. Вони сприяли широкому розвитку хорової культури. З числа вихованців таких хорів виходять й окремі композитори, основою творчості яких стала світська музика (М. Вербицький, І. Лаврівський та ін.).

Поширення музичного навчання в Україні першої половини XIX століття значною мірою було ґрунтом для розвитку професійної музичної освіти. Мережа спеціальних музичних навчальних закладів з'явилася пізніше – у другій половині XIX століття. Їхнє виникнення пов'язане з діяльністю Російського Музичного Товариства (РМТ, або ІРМТ – Імператорське Музичне Товариство), яке було засноване 1859 р. в Петербурзі групою передових діячів російської культури (А. Рубінштейном, Д. Стасовим, В. Кологривовим). Відділи РМТ відкриваються майже у всіх великих містах України: Київський – 1863 р., Харківський – 187 р., статут одеського відділу було затверджено 1884 року. Всупереч політиці РМТ з його орієнтацією на заможні верстви населення поступово визрівала й утверджувалась ідея необхідності музичної освіти народу та виховання вітчизняних кадрів музикантів.

Після спроби організації музичних класів при відкритому 1863 р. Київському відділенні РМТ розпочався новий етап у налагодженні професійної освіти. У січні 1868 р. була заснована музична школа, згодом реорганізована в музичне училище, а пізніше – консерваторію. Посаду першого директора школи обійняв Р. Пфеніг (1868 – 1875). Показово, що при музичній школі в Києві за ініціативи відомого російського музиканта-віолончеліста В. Кологривова були відкриті безкоштовні класи хорового співу (1874 р.), а наступного року – недільні класи. Усі зусилля Кологривова й Пфеніга були спрямовані на те, щоб забезпечити здобуття музичної освіти нижчим прошаркам населення.

Слід підкреслити, що музична школа при Київському відділенні РМТ працювала за статутом, виробленим для музичних училищ Петербурга, Москви. Так, у першому параграфі статуту 1870 р. зазначалося: „Музичні училища, засновані РМТ, мають на меті виховання виконавців на музичних інструментах, співаків, учителів музики і керівників (диригентів) хорами” [8,3]. Предмети розподілялися на художні й наукові. До перших належали: гра на оркестрових інструментах, струнних, духових, ударних, фортепіано та органі; спів, теорія музики, історія музики. Наукові предмети передбачали вивчення російської мови, арифметики, географії, загальної і російської історії, іноземної мови, каліграфії в обсязі перших чотирьох класів чоловічої

гімназії. Програми училища склалися відповідно до віку учнів і розподілялися на молодше, середнє, старше відділення. Крім дітей з 14-літнього віку до училища зараховували й дорослих.

Правом на навчання могли скористуватись особи всіх прошарків суспільства. Але оскільки шостий параграф декларував, що училища утримуються на кошти, внесені учнями за навчання, то зрозуміло, що навчатися в цьому закладі мали можливість більш заможні. Кращі учні вступали до консерваторій, ставали музикантами-професіоналами

У проекті статуту Київського музичного училища (1870 р.) було зазначено, що той, хто закінчує його, одержує атестат на звання вчителя музики з різних музичних предметів, регента і капельмейстера. У зв'язку з фінансовими труднощами та зумовленою ними малою кількістю учнівського контингенту, обсяг музичної освіти за фахом був далеко не повний. До 1875 р. в училищі було тільки 6 класів: теорії, сольного співу, фортепіано, скрипки, віолончелі та кларнета. Як обов'язкові предмети тут викладали елементарну теорію і сольфеджіо, повний курс гармонії, контрапункт, хоровий спів та „сукупну гру” (ансамбль). Крім того (в окремі роки) викладалась історія музики.

Професійний рівень викладачів цього закладу був досить високим. Гру на фортепіано викладали Б. Каульфус, випускники Петербурзької консерваторії по класу А. Рубінштейна: І. Альтані й Ю. Померанцев, випускники Лейпцігської консерваторії: К. Тохнер, М. Лисенко; гру на скрипці – випускник Варшавської консерваторії І. Водольський та відомі віолончелісти М. Полянничевський і В. Мешков. Хоровий і сольний спів, камерний ансамбль викладали Р. Пфеніг і М. Губерт, у майбутньому директор Московської консерваторії; елементарну теорію музики – І. Шадек.

Метою підготовки піаністів було поширення серед населення музичної освіти та створення місцевих кадрів учителів музики. А для вихованок документ про музичну освіту давав можливість мати додатковий заробіток. Всі вихованки одночасно навчалися в гімназіях або пансіонатах, після закінчення яких діставали атестат і звання домашньої наставниці.

Виховуючись переважно на зразках західноєвропейської класики, учні музичного училища були недостатньо обізнані з російською музикою і майже зовсім не мали уявлення про творчість українських композиторів, хоча Київське відділення РМТ ще з початку його заснування формально поставило на порядку денному (вперше на той час) питання про самобутність і національність у музиці [6]. Ця прогалина почасти заповнювалася позапрограмами концертами з творів кийвських композиторів (М. Лисенка, В. Пухальського, М. Тутковського, Б. Яновського та ін.).

Як офіційний заклад Київське музичне училище перебувало під впливом великодержавної політики царського уряду Російської імперії. Однак, незважаючи на перешкоди, у педагогічній і композиторській роботі поступово налагоджувався зв'язок з українською національною культурою, фольклором. Зазначимо, що якісне поліпшення викладацького складу музичного училища вело до помітних зрушень у навчальному процесі, передусім до підвищення вимог із спеціальних дисциплін. За пропозицією В. Пухальського перехідні та випускні іспити мали відбуватися публічно.

Навчання музики посіло певне місце і в програмах інших навчальних закладів Києва. Переважна кількість учнівської молоді старанно музикувала, особливо дівчата, які вважали своїм обов'язком навчитися співати та грати на фортепіано. До циклу загальноосвітніх наук Інституту шляхетних дівчат входили сольні та хорові співи, ансамбль і теорія музики. Викладалася музика і в обох чоловічих гімназіях. Чимало учнів добре грали на фортепіано та скрипці. Викладання музики було запроваджено і у Володимирському кадетському корпусі, відкритому 1851 р. Тут викладалися співи, гра на фортепіано, струнно-смичкових інструментах, функціонували хор та симфонічний оркестр, до складу якого входили кадети й викладачі.

Музичні заняття в університеті проводилися з першого дня його існування (1834 р.). В оголошенні про відкриття університету повідомлялося про те, що в ньому викладатимуться „вільні мистецтва”: малювання, музика, танці, фехтування, верхова їзда. Основну увагу студентів привертала співи. Тому хорова справа в університеті стояла на досить високому рівні.

В учительській семінарії, яка готувала вчителів для міських і сільських шкіл, викладання музики було запроваджено як обов'язковий предмет.

Викладання музики в той час зводилося в основному до навчання сольного та хорового співу, гри на фортепіано та інших інструментах. Теорія музики або зовсім не вивчалася, або ж вивчалася поверхово. Крім того, обсяг навчального часу, що його відводили музиці в навчальних закладах, установив лише 15 хвилин на учня раз або двічі на тиждень. За цей час вчитель міг тільки прослухати домашнє завдання і дати загальні вказівки. Про будь-яке поглиблене вивчення творів не йшлося. До того ж і ставлення більшості батьків до музичної освіти своїх дітей було не дуже серйозним: „Ви, будь ласка, не мучте наше чадо надто великою вченістю, адже не буде воно артистом, не гратиме за гроші, то й не осудять. Хай лише грає щось приємне, що тішило б товариство” [5].

Прогресивні музичні діячі того часу не були задоволені таким станом. Питання про систематичну й повну музичну освіту хвилювало багатьох і обговорювалося в пресі.

Не менш інтенсивно, ніж у Києві, розгортався музично-освітній рух у Харкові. Музичні класи, відкриті при Харківському відділенні РМТ 1871 р., були реорганізовані 1883 р. в музичне училище, яке очолив освічений музикант, піаніст і диригент І. Слатін. 1886 р. були відкриті музичні класи при Одеському відділенні РМТ, для роботи в яких були запрошені кращі педагоги Одеси, серед яких піаністи К. Лаглер, К. Масалов, Д. Рессель та ін.

В основу навчальної роботи музичних класів при Одеському відділенні РМТ лягли програми й плани Київського музичного училища з його розподілом на три курси: молодший, середній і старший. Тут навчали гри на всіх інструментах, у тому числі органі, функціонували класи теорії і композиції, ансамблю та оркестрових інструментів. На базі останніх у 1890-х рр. виникли симфонічний та духовий оркестри. Було також відкрито педагогічне відділення. Тоді ж в Одесі почав виходити музично-педагогічний журнал „Детский музыкальный мирок”, розрахований на аматорів і викладачів музики. Викладацький склад (М. Корганова-Даріані, Г. Чарнова та ін.) з часом поповнився вихованцями Петербурзької, Віденської, Лейпцизької, Берлінської та Празької консерваторій. Красномовним свідченням успіхів музичних класів стали учнівські концерти й публічні іспити, на яких були присутні П. Чайковський (1893), М. Римський-Корсаков і Е. Направник (1894).

Наприкінці 80-х рр. визріла ідея про перетворення музичних класів у музичне училище. Відкриття його відбулося 1897 р. і привернуло увагу багатьох здібних педагогів і відомих музикантів – вітчизняних й іноземних, що позитивно вплинуло на мистецьке життя Одеси.

Поряд з діяльністю місцевих відділень РМТ наприкінці XIX століття активізується робота приватних навчальних закладів: шкіл, класів, курсів.

Перша приватна школа в Києві, організована К. фон Фейстом 1881р., мала назву вокально-інструментальної. У Харкові здобула визнання спеціальна фортепіанна школа, очолювана талановитим піаністом, учнем Ф. Ліста А. Беншем. Аналогічні приватні заклади в цей період виникали в інших містах України. Так, в Єлисаветграді (нині – Кіровоград) було відкрито музичну школу О. Тальновського – випускника Варшавської консерваторії; з 1899 р. тут почала діяти школа Г. Нейгауза. Таким чином, успішна діяльність приватних музичних закладів в Україні в 80-х – 90-х рр. XIX століття виявляє великі внутрішні потенції приватної ініціативи, переконує у її спроможності долати значні труднощі в організації музичної освіти, досягати високого

професійного рівня, гнучкіше реагувати на суспільно-культурні запити часу.

Загальне піднесення музичної культури зумовило заснування у великих центрах України (Києві, Одесі, Харкові) вищих спеціальних навчальних закладів. Ще 1890 р. таку думку висловлював А. Рубінштейн під час відвідання Києва, пізніше її підтримали О. Глазунов (1908 р.) та С. Рахманінов, який обстежував Київське музичне училище у 1910 р. Однак консерваторія у Києві була відкрита тільки 1913 р., у час відзначення 50-річного ювілею Київського відділення РМТ. Київське музичне училище протягом 15 років було молодшим відділенням цієї консерваторії, випускники якого могли за своїм бажанням одержати атестат або ж без іспитів переходити на старше відділення. Серед професорів консерваторії був Рейнгольд Глієр (випускник Київського музичного училища), який 1914 р. став директором Київської консерваторії.

1913 р. відбулося відкриття Одеської консерваторії, яке стало можливим завдяки високому художньо-освітньому рівню підготовки учнів Одеського музичного училища, що неодноразово засвідчувалося такими авторитетами в галузі музичного виховання, як О. Глазунов, В. Сафонов, М. Іполітов-Іванов та ін. Значним явищем музичного життя України стало відкриття Харківської консерваторії, яке відбулося напередодні Жовтневої революції 1917 року. Її директором обрали І. Слатіна – фундатора професійної музичної освіти в Харкові. У всіх згаданих консерваторіях педагогічний склад, як звичайно, залишався тим же, що й в училищах. Майже без змін на вищій шабель навчання переходив і контингент учнів. По суті училища ставали складовою частиною консерваторій.

Професори консерваторій Києва, Одеси, Харкова сприяли консолідації музичних сил України й започаткували виховання численних вітчизняних кадрів талановитих виконавців, композиторів та педагогів.

Важливу роль у становленні музичної освіти в Україні відіграла відкрита в Києві М. Лисенком Музично-драматична школа (1904 р.). До школи мали право вступати діти всіх прошарків населення від 9 до 14 років, до класів співу і тромбона – від 16 – 17 років. Не маючи можливості офіційно проголосити свою школу українською, Лисенко виховував у своїх учнів любов до українського мистецтва. Саме тут вперше в Україні було відкрито відділ української драми (1906 р.) та клас бандури (1907 р.).

Виховання учнів Лисенко розглядав як складний художній процес. На початковій стадії зусилля педагога спрямовувалися на те, щоб прищепити любов до музики, викликати інтерес до роботи за

інструментом. З цією метою Лисенко починав заняття не з традиційної постановки руки і вправ, усталених у педагогіці того часу, а з інтонування і добору мелодій на фортепіано. Вважаючи прекрасним матеріалом для виховання художнього смаку народну пісню, Лисенко широко застосовував її на заняттях з початківцями. Немалою значення він надавав транспонуванню різних п'єсок. На той час це була новаторська методика навчання гри на фортепіано. З метою розширення музичного кругозору й ерудиції учнів Лисенко рекомендував знайомитися з п'єсами поза програмою. Програми склалися з орієнтацією на індивідуальність учня, з урахуванням його виконавських можливостей, смаків і уподобань. Після смерті Лисенка 1912 р. колектив школи продовжував його справу. 1918 р. школа була реорганізована у Вищий музично-драматичний інститут ім. М. Лисенка. Вихованцями школи Лисенка були композитори Л. Ревуцький, К. Стеценко, диригент О. Кошиць та ін.

Ще в другій половині XIX століття передовими діячами культури визнавалася необхідність музичної освіти народу як одного з ефективних засобів естетичного виховання у державному масштабі. Над розширенням обсягу й вдосконаленням викладання музики замислювалися і педагоги загальноосвітніх шкіл, про що свідчить значна кількість опублікованих наприкінці XIX – початку XX століть праць з питань музичної освіти: „Про музичну освіту народу в Росії та Західній Європі” С. Миропольського (1882), „Короткий нарис сучасного стану музичної освіти в Росії ” К. Вебера (1885), „Значення музики й співів у вихованні та в житті людини” С. Булгакова [7].

Слід зазначити, що співи й музика посіли чільне місце в багатьох духовних навчальних закладах (церковнослов'янських школах, єпархіальних училищах, семінаріях, духовній академії). Чимало видатних українських композиторів і діячів (П. Козицький, О. Кошиць М. Леонтович, К. Стеценко, П. Тичина та ін.) одержали початкову музичну підготовку саме в духовних навчальних закладах.

Найбільш доступною для демократичних верств населення була початкова й середня духовна освіта. У середніх закладах обов'язково вивчали церковний спів й основи хорового диригування, сольфеджіо, канони. Обов'язковий церковний спів був не єдиною формою музичної освіти семінаристів: програма передбачала навчання гри на струнних, духових інструментах, фортепіано та фісгармонії.

Багаті традиції у системі музичної освіти мала Київська духовна академія. Тут був злагоджений хоровий колектив, на чолі якого стояли музично обдаровані диригенти.

В історії становлення музичної освіти в Західній Україні друга половина XIX століття позначена розгортанням музично-освітньої

роботи та активізацією хорового руху. Осередком хорового співу були переважно такі навчальні заклади, як гімназія, бурса, семінарія. В атмосфері неприхованої політики денаціоналізації українського населення питання про систематичну музичну освіту навіть не виникало. Навчання у вищих навчальних закладах фактично було закрито для населення Західної України. Натомість у семінаріях та гімназіях подавалися досить скупі музичні знання, хоча опанування нотної грамоти було обов'язковим.

У 90-і рр. XIX століття загальна картина викладання музики змінилася на краще, хоча, як і раніше, навчання було спрямоване передусім на засвоєння вокально-хорової літератури. Музичним заняттям у гімназії відводилась одна година на тиждень. Навчальною програмою передбачалося поетапне навчання. На першому і другому етапах подавалися загальні відомості з теорії музики та сольфеджіо, а також практикувалося одоголосне виконання хорових творів. На третьому й четвертому етапах, незважаючи на обов'язкове виконання церковних композицій, особлива увага приділялася хоровому співу народних пісень і творам галицьких композиторів. Подібний рівень навчання музики в середніх навчальних закладах лише частково задовольняв потреби населення в музичній освіті й забезпечував щонайперше розвиток хорової музики. Щораз гостріше поставала проблема виховання інструменталістів. Так, 1870 р. при товаристві „Торбан”, заснованому А. Вахнянином, існувала музична школа для вивчення інструментальної, вокальної музики, гармонії та контрапункту.

1873 р. було проведено реформу початкової освіти в східній Галичині, а наступного року для всіх категорій народних шкіл Австро-Угорщини видано навчальні плани, згідно з якими уроки співу та музики стали обов'язковими. Хоча виявлена увага офіційної влади до питань музичного виховання в Галичині була мізерною, проте в тодішніх умовах вона знаменувала крок уперед у музичній освіті й справі поліпшення культурної ситуації загалом.

Наприкінці XIX століття прогресивні музиканти й діячі культури Галичини, відчуваючи відсутність налагодженої системи музичної освіти, ставили питання про необхідність її реорганізації. І тільки на початку XX століття в цій галузі відбулися певні зрушення. 1903 р. на базі „Союзу співацьких і музичних товариств” було засновано Вищий музичний інститут. У ньому передбачалося викладання композиції, сольного та хорового співу, гри на фортепіано, скрипці, віолончелі та інших інструментах. 1912 р. було прийняте рішення про надання Вищому музичному інституту імені Миколи Лисенка.

Усе вищесказане свідчить про те, що становлення системи професійної музичної освіти в Україні відбувалося поетапно й було

зумовлене запитами суспільства та необхідністю підготовки висококваліфікованих викладачів музики.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Історія української музики: В 6 т. / [АН УРСР. Ін-т мист-ва, фолькл. та етногр. ім. М. Т. Рильського; Редкол.: М. М. Гордійчук (голова) та ін.]. – К. Т.1. Від найдавніших часів до середини XIX ст. – 1989. – 448 с.
2. Історія української музики: В 6 т. / [АН УРСР. Ін-т мист-ва, фолькл. та етногр. ім. М. Т. Рильського; Редкол.: М. М. Гордійчук (голова) та ін.]. – К. Т. 3: Кінець XIX – XX ст. – 1990. – 424 с.
3. Історія Української СРСР: В 2 т. – К. : Наукова думка. Т. 2 – 1989. – 470 с.
4. Козицький П. Спів і музика в Київській академії за 300 років її існування / Пилип Козицький – К. : Муз. Україна, 1971. – 148 с.
5. Киевский телеграф. – 1859, № 50.
6. Миклашевский И. Очерк деятельности Киевского отделения Императорского Русского музыкального общества (1863–1913): По случаю исполнившегося 50-летия. – К., 1913.
7. Приложение к циркуляру по Киевскому учебному округу за 1901. – К., 1901.
8. Устав музыкальных училищ императорского русского музыкального общества. – К., 1894.
9. Центральний державний історичний архів УРСР у м. Києві: Фонд 1710, оп.2, од. зб. 882, арк.1

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Назаренко Марина Павлівна – кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри вокально-хорових дисциплін і методики музичного виховання Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: професійна підготовка майбутнього вчителя музики.